

DEĞİŞİK HUKUK SİSTEMLERİNDE SÖZLEŞMELİ ÜRETİM MODELİNİN UYGULAMA ESASLARI

Mehmet KILIÇ¹

Özet

Sözleşmeli tarımsal üretim, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, tarımsal yapının ve tarımsal pazarlama sisteminin en önemlileri unsurlarından oluştuğundan, bu modelin uygulama ve işlenmesine ilişkin ilke ve esasların hukuki yönden düzenlenmesi büyük önem taşımaktadır. Sözleşmeli tarımsal üretimin ilk dönemlerde, tarıma dayalı sanayi işletmelerinin hammadde ihtiyaçlarını karşılanmasında ortaya çıkan riskleri garanti altına almak amacıyla başvurulan bir üretim modeli iken, özellikle ekolojik yetiştiriciliğin önem kazanması ile organik tarımla ve üretici örgütleri ile birlikte ele alınmaktadır. Bu nedenle, sözleşmeli tarımsal üretime ilişkin hukuki düzenlemeler; organik tarımı ve üretici örgütlerini düzenleyen hukuki düzenlemelerle birlikte değerlendirilmelidir. Sözleşmeli üretimi hukuki yönden düzenleyen değişik ülkelerde üreticilerin korunması ilkesi ön planda tutulmuş ve üreticilerin korunmasına ilişkin önemli hükümler getirilmiştir. Sözleşmeli üretim bitkisel üretimle sınırlı tutulmamış özellikle hayvansal üretimde yaygın bir uygulama alanı bulan bu modelle ilgili esaslar ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Sözleşmeli üretim modelinde üreticiler ile firmalar arasında yapılan sözleşmeler ürün çeşidine göre sınıflandırılarak her bir sözleşme türü için ayrı düzenlemeler kabul edilmiştir. Üreticilerin fiyat, sözleşme süresi, sözleşmenin sona erdirilmesi, üretim sırasında çevreye verilen zararlardan sorumluluk, ortaya çıkan uyuşmazlıklar için alternatif çözüm yolları ve sözleşmede yer alan diğer şartlar bakımından korunmasına ilişkin ilkeler belirlenmiştir. Özellikle sözleşmede kararlaştırılan miktar ve kalitede ürünün üreticiler tarafından teslim edilememesi durumunda ortaya çıkacak risklerin hangi şekilde, kimler tarafından ve nasıl karşılanacağına ilişkin esaslara da yer verilmiştir. Sözleşmeli tarımsal üretim modelini tarımın pazarla bütünleşmesi sürecinde önemli bir araç olarak kullanan Amerika Birleşik Devletlerinde ve diğer ülkelerde bu modelin uygulama esaslarının belirlendiği hukuki düzenlemelerin incelenmesi, Türkiye’de kabul edilecek hukuki düzenlemelerin ilke ve esaslarının belirlenmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Sözleşmeli üretim, Sözleşmeli üretimin düzenlenmesi, Hukuk sistemlerinde sözleşmeli üretim.

¹ Dr. Araş. Gör., Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü
kilic@agri.ankara.edu.tr

PRINCIPLES FOR APPLYING CONTRACTING FARMING MODEL IN VARIOUS LEGAL SYSTEMS

Abstract

As contracted agricultural production forms the most important factor of agricultural structure and agricultural marketing system in particularly developing countries, specifying the principles and conditions about application and functioning of the model is highly essential in terms of legal aspects. While it was a production method to guarantee the risks occurring in regard to fulfillment of raw materials needs of the industry based on agriculture during the early stages of contracted agricultural production, it is considered together with organic agriculture and producers' organizations after when particularly ecological growing gains importance. For that reason, legal regulations about contracted agricultural production should be discussed together with legal regulations regulating organic agriculture and producers' organizations. The principle of protecting producers in various countries regulating contracted production in legal terms has been paid priority and essential provisions about protection of producers have been stipulated. Contracting farming has not been kept limited to plant production, and the principles about the model particularly finding extensive field of application in animal feeding have been stipulated comprehensively. The contracts executed by and between producers and firms in contracted production model are classified by types of products and separate provisions for each contract type have been adopted. Principles about price of producers, contract duration, termination of contract, responsibility for the damages onto environment occurring during production, alternative ways of settlement of disputes arising during implementation of the contract and protection of them in terms of other conditions incorporated into the contract have been specified. Particularly, the provisions about way of compensation of the risks to occur in case of failure to deliver the products in the quantity and quality required under the contract and the person and way to compensate such risks have been specified. Studying the jurisdictions such as the United States of America and other countries where contracted agricultural production model is utilized as an essential means during process of integration of agriculture to the market is considerably important in terms of determination of principles and conditions of legal regulations to be adopted in Turkey.

Key Words: Contracting farming, regulation of contracted production, contracted production in law.

1. GİRİŞ

Kişiler toplum halinde yaşamanın gerekli kıldığı ölçüler içerisinde, ihtiyaçlarını karşılayarak yaşamlarını sürdürebilmek için günlük hayatlarında birçok ekonomik ve hukuki ilişkilere girmek zorundadır. Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren “*tüketici*” kavramının önem kazanmaya başlaması, değişik sektörlerde yer alan üreticileri tüketicilere daha iyi, daha kaliteli ve sürekli olarak ürün sunma yarışı içine sokmuştur. Bu durum tarım kesiminde de etkisini göstermiş ve bu sektörde faaliyet gösteren tarıma dayalı sanayi firmalarının hammadde ihtiyaçlarını planlı, riskiz, kesintisiz ve gerekli kalite koşulları altında sağlamak amacıyla yapısal değişikliklere giderek yeni modeller geliştirmeleri zorunluluğunu doğurmuştur. Bu zorunluluk sonucu ortaya çıkan sözleşmeli tarımsal üretim modeli de, üretici-tüketici-sanayi kesimleri arasında bir üretim ve hammadde ihtiyacının sağlanması modeli olarak kabul edilmektedir. Oluşan tüketici talebinin sürekli olarak karşılanabilmesi, kaliteli, planlı ve istenen miktarda üretimin gerçekleştirilmesi isteği, sözleşmeli tarımsal üretim modelinin ortaya çıkmasında etkili olan nedenlerin başında gelmektedir (Rehber 1998). Sözleşmeli tarımsal üretim, her ne kadar tarım ve sanayi kesimleri arasında ortaya çıkan bir dikey entegrasyon (Runsten and Key 1996) ve firmalar ile üretici arasında karşılıklı menfaat ilişkilerine dayanan bir üretim modeli olarak değerlendirilse de, her şeyden önce hukuki olarak incelenmesi ve hukuki bir temele dayandırılması gerekmektedir.

Sözleşmeli tarımsal üretimin hukuki mahiyeti konusunda Türk Hukukunda bugüne kadar yapılmış akademik bir çalışma mevcut değildir. Bu konuda yapılan diğer çalışmalar ise, bu modelin daha çok uygulama şekillerinin incelenmesi ve ekonomik sonuçlarının değerlendirilmesi ile ilgilidir. Diğer taraftan, konuyla ilgili özel bir kanuni düzenleme yapılmamakla birlikte, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından 1996¹ ve 1998² yıllarında kabul edilen iki tebliğ ile sözleşmeli tarımsal üretime ilişkin ilke ve esaslar belirlenmeye çalışılmıştır. Anılan tebliğler, sözleşmeli tarımsal üretimin hukuki olarak düzenlenmesinden uzak olup, uygulama zorunluluğu olmayan, tavsiye niteliğinde bazı düzenlemeler içermiş olduğundan, sözleşmeli tarımsal üretimin ilke ve esaslarının hukuki olarak düzenlenmesi de söz konusu olmamıştır. Bu nedenle yine Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından hazır-

¹ RG., T. 30.06.1996, S. 22682.

² RG., T. 01.08.1998, S. 23420.

lanan “Sözleşmeli Üretim İle İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik”³ kabul edilerek Resmi Gazetede yayınlanmış ve 26 Nisan 2008 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Anılan Yönetmelik hükümleri de dikkate alınarak sözleşmeli tarımsal üretim modelinin Türk Hukuku bakımından hukuki niteliğinin ortaya konulması ve bunun diğer hukuk sistemlerindeki düzenlemelerle karşılaştırılarak ele alınması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Değişik hukuk sistemlerinde bu modelin hukuki durumunun incelenmesinde ise, sözleşmeli üretimin tabi olduğu hukuki rejimi üçe ayırarak incelemek mümkündür.

İlk ayırım, *sözleşmeli tarımsal üretime ilişkin ilkelerin özel olarak düzenlenmesi* durumudur. Sözleşmeli tarımsal üretim, bu konuda kabul edilen kanunlarla özel olarak düzenlenmektedir. Bitkisel ürünler yanında hayvansal ürünlerinde yoğun bir şekilde sözleşmeli olarak üretildiği Amerika Birleşik Devletlerinde sözleşmeli tarımsal üretim genel olarak tarımsal sözleşmeler kapsamında değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, sözleşmeli üretim bazı eyaletlerde özel kanunlarla düzenlenmiştir. Aynı şekilde AB’nde de, sözleşmeli tarımsal üretim konusunda genel veya özel nitelikli hukuki düzenlemeler bulunmamakla birlikte, her bir tarım ürünü için kabul edilen piyasa düzenlemesi içerisinde, o ürünün sözleşmeli üretimine ilişkin esaslara da yer verilmektedir.

İkinci ayırım, *sözleşmeli tarımsal üretimin özel olarak düzenlenmeyip, genel hukuk ilkelerine tabi olarak uygulanması* durumudur. Böyle bir durumda, sözleşmeli üretim özel veya genel bir düzenleme hükmüne tabi olmaksızın o ülkede geçerli olan hukuk sistemi içerisinde sözleşmelerin tabi olduğu genel ilkeler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Üçüncü ayırım ise, *sözleşmeli üretim konusunda karma düzenlemelerin kabul edildiği* durumudur. Örneğin Türkiye’de, sözleşmeli üretim konusunda, kabul edilen Yönetmelik yanında, genel hükümler niteliğindeki borçlar hukuku ilkelerine de başvurulmakta ve böyle bir durumda, kabul edilen özel düzenlemeler yanında genel hükümler de uygulanma imkânı bulmaktadır. Sözleşmeli tarımsal üretimle ilgili kabul edilen hukuki düzenlemeler bu şekilde sınıflandırılabilirle birlikte, bu modelin Türk hukuku bakımından hukuki niteliğinin ortaya konulması ve bundan sonra değişik hukuk sistemlerinde sözleşmeli tarımsal üretime ilişkin düzenlemelerin değerlendirilmesi gerekir.

³ RG., T. 26.04.2008, S. 26858.

2. SÖZLEŞMELİ TARIMSAL ÜRETİMİN HUKUKİ NİTELİĞİ

2.1. Genel Olarak

Sözleşmeli tarımsal üretim; üreticinin sözleşme hükümlerine göre üretim yapmayı; sözleşmenin karşı tarafını oluşturan resmi kuruluşlar veya diğer gerçek ve tüzel kişilerin ise sözleşmede öngörülen diğer borçlarla birlikte kararlaştırılan bedel ile üretilen ürünü satın almayı üstlendiği bir sözleşmeyi ifade etmektedir. Üreticiler ile tarımsal üretimi gerçekleştirmek amacıyla yapılan bu sözleşme ise, “*tarımsal üretim sözleşmesi*” olarak ifade edilmektedir. Bu bakımdan sözleşmeli tarımsal üretimin hukuki durumunun ortaya konulabilmesi için, tarımsal üretim sözleşmesinin hukuki niteliğinin tespit edilmesi gerekir. Türk hukukunda tarımsal üretim sözleşmesi genel sözleşme teorisi içerisinde herhangi bir kanunda pozitif düzenlemeye kavuşturulmamıştır. Bu nedenle, tarımsal üretim sözleşmesinin hukuki niteliğinin tespit edilebilmesi için, genel sözleşme teorisi içerisinde kabul edilen değişik sözleşme tiplerinden hareket etmek gerekir.

Ekonomik ilişkilerde kişilerin girdikleri hukuki ilişkilerde akdedilen sözleşmelerin büyük bir kısmı Borçlar Kanunda (BK) ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Borçlar Kanununda düzenlenen sözleşmeler içerdikleri asli edim yükümünün muhtevasına göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Ancak, modern hukuk sistemlerinde geçerli olan sözleşme özgürlüğü ilkesi gereğince taraflar, kanunda öngörülen sınırlar içerisinde kalmak kaydıyla sözleşmenin muhtevasını serbestçe belirleyebilmektedir. Bu durum, Borçlar Kanununda düzenlenen sözleşmelerin dışında yeni sözleşme türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle, Borçlar Kanunu dışındaki kanunlarda, Borçlar Kanununda düzenlenen sözleşmelere ilişkin hükümler bulunduğu gibi, Borçlar Kanununda hiç düzenlenmemiş sözleşmelere ilişkin hükümler de yer alabilmektedir. Borçlar Kanunu veya diğer kanunlarda düzenlenmemiş olan sözleşme tiplerine, “*isimsiz sözleşmeler*” veya “*atipik sözleşmeler*” adı verilmektedir. Bir sözleşmenin isimsiz sözleşme sayılabilmesi için, o sözleşmenin kurucu unsurları ile birlikte tarafların hakları ve borçları ve sözleşmenin hüküm ve sonuçlarının ayrıntılı olarak kanunda düzenlenmesi gerekmektedir.

İsimsiz sözleşmelerin meydana gelmesinin temelinde, BK. m. 19’da öngörülen sözleşme özgürlüğü ilkesi yatmaktadır. Gerçekten de taraflar BK. m. 19 hükmü gereğince, kanunda düzenlenmemiş olan ve ticari hayatın zorunluluklarından kaynaklanan isimsiz sözleşmeleri kurmaları her zaman mümkündür. Çünkü Borçlar Hukukunda aile, eşya, miras ve diğer bir kısım hu-

kuk dallarından farklı olarak sınırlı sayı ve tipe bağlılık ilkesi benimsenmemiştir. Ayrıca, Borçlar Kanununda yer alan hükümlerin büyük çoğunluğu emredici hukuk kuralları değil, yedek hukuk kuralları niteliği taşıdığından taraflar sözleşmenin muhtevasını serbestçe tayin edebilmektedir. İsimli sözleşmeler için geçerli olan bu açıklamalar dikkate alındığında, tarımsal üretim sözleşmesinin ne Borçlar Kanununda ne de diğer herhangi bir özel kanunda düzenlenmediği görülmektedir. Bu yönüyle, tarımsal üretim sözleşmesi, hukuki niteliği itibariyle isimli sözleşmeler grubuna girmektedir. O halde, tarımsal üretim sözleşmesi ile ilgili ortaya çıkan uyuşmazlıklarda, bu sözleşmenin isimli sözleşme özelliği dikkate alınmalı ve isimli sözleşmelere uygulanması gerekli olan ilkeler doğrultusunda uyuşmazlıklar çözüme kavuşturulmalıdır.

2.2. Tarımsal Üretim Sözleşmesine Uygulanacak Hükümler

Tarımsal üretim sözleşmesi hukuki niteliği itibariyle isimli sözleşmeler grubuna girmektedir. Ancak, bu sözleşmeye uygulanacak hükümlerin tespit edilebilmesi için; doktrinde yapılan isimli sözleşmeler sınıflandırmasında hangi gruba girdiğinin de belirlenmesi gerekir. İsimli sözleşmeler için yapılan sınıflandırmada ilk ayrımı karma sözleşmeler oluşturmaktadır. Karma sözleşmeler kanunun düzenlediği çeşitli sözleşme tiplerine ait unsurların kanunun öngörmediği tarzda bir araya gelmesi ile kurulan sözleşmelerdir (Aral 2007). Karma sözleşmeler de, kendi içerisinde; “*kombine sözleşmeler*”, “*çifte tipli sözleşmeler*”, “*çeşitli tiplere ait unsurların birbirine karıştırıldığı sözleşmeler*” ve “*kendisine yabancı edimler ihtiva eden sözleşmeler*” olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Kombine sözleşmeler, taraflardan birisinin kanunda düzenlenmiş sözleşme tiplerinden herhangi birine ait birden çok asli edimi; diğer tarafın ise genellikle bir miktar para ödeme şeklinde tek bir edimi üstlendiği sözleşmelerdir. Tarımsal üretim sözleşmesinde de kural olarak üretici, sözleşmenin koşullarına uygun tarımsal üretimde bulunmayı üstlenirken, sözleşmenin diğer tarafı olan kişi veya kuruluşlar da elde edilen ürünleri belirlenen fiyat karşılığında satın alma borcunu üstlenmektedir.

Tarımsal üretim sözleşmesi ilk bakışta üreticinin üretimde bulunmayı, sözleşmenin karşı tarafının ise elde edilen ürünleri satın almayı üstlendiği ve böylece tarafların satım sözleşmesinin muhtevasında bulunan edimleri borçlandıkları bir sözleşme gibi görülmektedir. Oysa tarafların üstlendikleri edimler ayrıntılı olarak incelendiğinde tarafların sadece satım sözleşmesine özgü edimleri üstlenmediği; satım sözleşmesi ile birlikte diğer bazı sözleş-

melere ait edimleri de üstlendikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de, üretici her ne kadar satım sözleşmesinde satıcının edimlerini borçlansa da; tarımsal üretim sırasında sözleşmenin diğer tarafı adına hareket etmesi, onun emir ve talimatları ile bağlı kalması gibi vekâlet ve hizmet sözleşmelerine ilişkin edimleri de üstlenmektedir. Bu nedenle, tarımsal üretim sözleşmesinin hukuki niteliği itibariyle isimsiz sözleşmelerden karma sözleşme niteliğine sahip bir *kombine sözleşme* olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Karma sözleşmelere bu sözleşmelerde yer alan hâkim sözleşme tipine (unsura) ait hükümler uygulanmaktadır. Hâkim sözleşme tipine ait unsurlar, diğer sözleşme tipine ait unsurları bünyesinde eritmekte, başka bir ifade ile soğurmaktadır. Soğurma görüşü olarak kabul edilen bu görüş; kendisine yabancı yan edimler ihtiva eden sözleşmelerde kolaylıkla uygulanabildiği için uygulama ve doktrinde kabul edilen görüş olmuştur. Bu nedenle tarımsal üretim sözleşmesinde esas itibariyle diğer sözleşme tiplerine ait unsurlardan daha belirgin olan unsurlar, satım sözleşmesine ait unsurlardır. Buna karşılık tarafların sözleşme özgürlüğü çerçevesinde yapmış oldukları tarımsal üretim sözleşmesinde, diğer sözleşmelere ait unsurların ağırlık taşıması halinde, bu sözleşmeye ait hükümler; aksi takdirde unsurları ağırlık taşıyan diğer sözleşme türüne ilişkin hükümler uygulanmalıdır.

2.3. Sözleşmeli Üretim İle İlgili Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmelik Hükümlerinin Değerlendirilmesi

Sözleşmeli Üretim İle İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (Yönetmelik), 5488 sayılı Tarım Kanunu'nun 13. maddesinde "Sözleşmeli Üretim" başlığı altında yer alan hükümlere dayanılarak hazırlanmıştır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından 1996 ve 1998 yıllarında uygulamaya konulan Tebliğlerin, konunun hukuki altyapısını sağlayamaması ve ortaya çıkan uyuşmazlıklarda yetersiz kalması nedeniyle hazırlanan Yönetmelik, üç bölüm ve 14 maddeden oluşmaktadır. Anılan Yönetmeliğe göre, tarımsal üretim sözleşmesi konusunda getirilen ilke ve esasları aşağıdaki çizelge ile açıklamak mümkündür.

Taraflar	Üretici	Üretici veya üretici örgütü
	Alıcı	Gerçek veya tüzel kişiler
Sözleşmenin Şekli	Adi yazılı şekil	
Ön şartlar	<ol style="list-style-type: none"> 1) İşletmenin ÇKS'ye kayıtlı olma şartı 2) Sözleşmenin üretici, alıcı ve Bakanlık için 3 nüsha hazırlanması. 3) İlgili ürün mevzuatına ve Yönetmeliğe aykırı hükümlere yer verilememesi şartı. 	
Sözleşmede Bulunması Zorunlu Hususlar	<ol style="list-style-type: none"> 1) Tarafların adları ve unvanları. 2) Sözleşme konusu ürünün ayıplı olmayacağı. 3) Sözleşme ile belirlenen miktarın sadece alıcıya satılabileceği. 4) Alıcının sözleşmede belirtilen tarihte satın alma zorunluluğu. 5) Alıcı tarafından belirlenen yetkililerce üretimin denetlenmesi 6) Ürün bedelinin ödenme zamanı ve şekli ile kararlaştırılmışsa faiz oranı 7) Üretimin her aşamasında üretici tarafından kullanılan girdiler 8) Üretici tarafından kullanılan girdi için yapılan masrafların, sözleşmeli üretim yapılan yerin dışında kullanılamayacağı 9) Umulmayan haller nedeniyle meydana gelen zararlar dolayısıyla üreticiden tazminat talep edilemeyeceği 10) Diğer haller dolayısıyla meydana gelecek zararların tazminine ilişkin hükümler 11) Ürünün başka yerde üretilmiş ürünlerle karıştırılmayacağı 12) Sözleşmenin ne şekilde akdedileceğinin sözleşmede belirleneceği 13) Ürün kalitesinin belirlenmesi için numunenin hangi esaslara göre alınacağı 14) Üretimin yapılacağı yer ve ürünün kalite standartları 15) Ürünün üçüncü kişilere satılamayacağı 16) Ürünün fiyatlandırma yöntemi 17) Alıcıya teslim edilecek ürünün asgari ve azami miktarları 18) Üretimle ilgili her türlü teknik şartlar 19) Üretimin organik tarım faaliyetleri esaslarına veya iyi tarım uygulamalarına uygun olarak yapılıp yapılamayacağı 20) Üreticinin ve alıcının sözleşmeyle ilgili bilgileri üçüncü kişilere vermeyeceği 21) Sözleşmenin geçerlilik süresi ve diğer özel hükümler. 	
Sigorta	Sözleşmeye tabi ürünlerin üretici ve/veya alıcı tarafından Tarım Sigortası yaptırılacaktır.	

Yukarıdaki çizelgeden de görülebileceği gibi, anılan Yönetmelik, Türk Hukukuna hâkim olan genel ilkelere aykırılık taşıyan hükümler içermiş olmakla birlikte, konunun hukuki olarak düzenlenmesi bakımından önemli bir adım olarak değerlendirmek gerekir. Yönetmelikte yer alan hukuka aykırılık-

lar ise, aşağıdaki şekilde özetlenebilir. Öncelikle, bu Yönetmeliğın hukuki dayanağı olarak gösterilen 5488 sayılı Kanununun 13. maddesinde, bu konuyla ilgili olarak Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na Yönetmelik çıkarma yetkisi verilmemiştir. Bu nedenle, Yönetmeliğın, öncelikle hukuki dayanaktan yoksun olduğunu söylemek mümkündür.

Yönetmelikte göze çarpan ikinci büyük hukuka aykırılık ise, üreticilere getirilen sözleşme yapma zorunluluğuna ilişkin hükümlerdir. Gerçekten de, kişilerin irade özerkliğine dayalı sözleşme yapma özgürlüğüne getirilebilecek sınırlamalar, Anayasanın 13. maddesinde anlamını bulan temel hak ve özgürlüklerin sadece Kanunla sınırlanabileceği ilkesine göre gerçekleştirilebilir. Sözleşme özgürlüğü de, Anayasada yer alan temel hak ve özgürlükler içerisinde değerlendirildiğinden, taraflar arasında irade özerkliğine dayalı sözleşme özgürlüğünün bir Yönetmelik hükmü ile sınırlandırılarak, taraf iradelerinin buna bağlı kılınması mümkün değildir.

Yönetmelikte dikkati çeken diğer bir husus, tarafların Yönetmelik hükümlerine aykırı davranmaları halinde uygulanacak olan yaptırımın düzenlenmemiş olmasıdır. Böyle bir durumda, gerek irade özerkliği gerekse Anayasa tarafından teminat altına alınan sözleşme özgürlüğü ilkesi çerçevesinde, tarafların kendi aralarında serbest iradeleri ile her türlü hükümleri içeren sözleşmeler yapmaları da mümkün olabilecektir.

Yönetmeliğın 7. maddesinde öngörülen, sözleşmeli ürünler için getirilen sigorta zorunluluğudur. Ancak tarım ürünleri sigortası bakımından 5363 sayılı Kanun hükümleri geçerli olup, anılan Kanunda da tarım sigortası bakımından herhangi bir zorunluluk öngörülmemiştir. Böyle bir zorunluluk kanunda yer almazken, Yönetmelikle taraflara böyle bir zorunluluğun getirilmesi önemli bir hukuki aykırılık olarak değerlendirilmelidir. Böyle bir zorunluluk bir an için göz ardı edilse bile sigorta masraflarının kim tarafından ne şekilde karşılanacağına ilişkin hüküm bulunmaması, bu konuda uyumsuzlıklara yol açabilecektir.

3. DEğİŞİK HUKUK SİSTEMLERİNDE

Sözleşmeli tarımsal üretim, değişik hukuk sistemlerinde farklı şekillerde uygulama alanı bulduğu için, bu kurumun hukuki niteliği de farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Çünkü tarımsal üretim sözleşmesi her bir ülkede geçerli olan tarımsal üretim anlayışına, tarıma dayalı sanayi işletmelerinin yoğunluğuna ve nihayet o ülkede geçerli olan hukuk sistemine göre farklı şekillerde akdedilebilmektedir (Eaton and Shepherd 2001).

Sözleşmeli üretime konu olan tarımsal ürünün çeşidi ve niteliği, tarafların üstlendikleri edimler, sözleşmenin süresi, ülkede kabul edilen hukuki düzenlemeler gibi unsurlar tarımsal üretim sözleşmesinin farklı şekillerde uygulanması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle, tarımsal üretim sözleşmeleri bazı ülkelerde satım sözleşmesi hükümlerine tabi tutulurken bazı ülkelerde hizmet sözleşmesi, garanti sözleşmesi veya standart forward sözleşmesi⁴ hükümlerine tabi tutulabilmektedir (Kunkel and Larison, 1998). Tarımsal üretim sözleşmesinin hukuki niteliğinin belirli ve açık bir şekilde ortaya konulamamasının en önemli nedeni ise, sözleşmenin, üretici ile sözleşmenin diğer tarafını oluşturan kişi veya kuruluşlar arasında sözleşme özgürlüğü ilkesi çerçevesinde serbestçe kararlaştırılabilmesidir. Bu serbestlik dolayısıyla taraflar tarımsal üretim sözleşmesinde satım sözleşmesi, hizmet sözleşmesi, garanti sözleşmesi veya standart forward sözleşmelerine ait edimleri karşılıklı olarak üstlenebilmektedir.

Tarımsal üretim sözleşmesi hukuki nitelik itibarıyla hangi şekilde değerlendirilmiş olursa olsun bu sözleşme ile üretici, tarımsal üretimde karşı karşıya kaldığı riskleri paylaşırken, sözleşmenin diğer tarafı olan firmalar da hammadde ihtiyacını garantili bir şekilde sağlayabilmektedir. Bu nedenle tarımsal üretim sözleşmesi üreticinin üretimde karşılaştığı risklerin paylaşımını amaçlayan ve firmalar açısından da hammadde ihtiyacını garanti altına alan bir sözleşme olarak kabul edilmektedir.

Amerika Birleşik Devletlerinde tarımsal üretim sözleşmesinin uygulanma esasları ile ilgili olarak federal düzeyde kabul edilen doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır. Buna karşılık tarımsal üretim sözleşmesi büyük ölçüde 1921 tarihli *The Packers & Stockyards Act* (PSA) ve 1952 tarihli *Uniform Commercial Code* (UCC) hükümlerine göre yürütülmektedir (Roth, 1992). Diğer taraftan sözleşmeli üretimin yoğun olarak uygulandığı eyaletlerde bu konuyla ilgili özel hukuki düzenlemelerin kabul edildiği de görülmektedir. Bu düzenlemeler her bir eyalete ve sözleşmeli üretime konu olan

⁴ Ticari mallara ilişkin forward sözleşmeleri; gelecekte belirli bir tarihte, bir malı sözleşmede belirlenen fiyat üzerinden satın almayı veya satmayı zorunlu kılan sözleşmelerdir. Ticari mal forward sözleşmelerinde, teslim tarihi, teslim yeri, malın miktarı, malın niteliği sözleşme yapıldığı sırada belirlenir. Bu çeşit sözleşmelerin tarafları, son kullanıcılar, mal ticareti yapan satıcılar ve üreticilerdir. Forward mal sözleşmeleri mal üreticileri ve kullanıcıları tarafından değişken fiyat riskini azaltmak ya da ortadan kaldırmak amacıyla kullanılır. Ticari mal forward sözleşmelerinin borsada alınıp satılmaması, sözleşmeleri likit olmaktan uzaklaştırarak, spekülasyon maksatlı kullanımını azaltmaktadır.

tarım ürününün çeşidine göre farklı hükümler içermiş olsa da esas itibariyle ortak bazı özelliklere sahiptir.

Bu özelliklerden ilki tarımsal üretim sözleşmesinin tarafları arasındaki uyumsuzluğun çözümüne ilişkin ilke ve esaslardır. Kabul edilen hukuki düzenlemelerde öncelikle her türlü tarımsal mala ilişkin sözleşmelerin uyumsuzlukların çözümüne ilişkin hükümleri mutlaka içermesi gerektiği kabul edilmektedir. Kanuni düzenlemelerde geçen tarımsal mal kavramı ise geniş bir şekilde tanımlanarak her türlü tarımsal ürünü, her türlü çiftlik hayvanını, tohumu, kümes hayvanlarını ve kümes hayvanı ürünlerini kapsamaktadır. Bu yönüyle tarımsal üretim sözleşmesi de nihai olarak tarımsal mallara ilişkin bir sözleşme olduğundan; üreticiler herhangi bir kişi veya kuruluşla tarımsal üretim sözleşmesi yaptığında, sözleşmenin uygulanması aşamasında ortaya çıkabilecek ihtilaf ve anlaşmazlıkların çözümüne ilişkin hükümlere de mutlaka yer vermeleri gerektiği kabul edilmektedir (Kunkel and Larison, 1998).

İkinci özellik, yapılan yatırımların geri dönüşümünün sağlanmasına ilişkin düzenlemelerde mutlaka sözleşmelerde yer alması gerektiği kuralıdır. Buna göre, sözleşme süresinin 5 yıl ve daha fazla olması ve üretici için değeri 100.000 USD'yi aşan bina ve diğer tarımsal araç-gereç için yatırım yapılmış olması halinde sözleşmenin sona erdirilmesi bakımından bazı sınırlamalar getirilmiştir. Buna göre, yukarıdaki şartların varlığı halinde üreticinin sözleşmeyi feshedebilmesi için en az 180 gün önceden ihtarında bulunması veya yatırım yapılan bina ve diğer tarımsal araç-gereçler için uğranılan zararların tazmin edilmesi gerekmektedir.

Diğer bir özellik ise, sözleşmenin feshi ihbarına ilişkin düzenlemelerdir. Buna göre tarımsal üretim sözleşmelerinde, sözleşmenin feshi ihbarla sona erdirilmesine ilişkin ilkeler mutlaka yer almak zorundadır. Üretici ile tarımsal üretim sözleşmesi yapan kişi veya kuruluşların tarımsal üretim sözleşmesinin feshedebilmeleri için en az 90 gün önceden, üreticinin uğramış olduğu zararları tazmin etmek kaydıyla sözleşmeyi feshedebilmelerine imkân tanınmıştır.

Sözleşmeli tarımsal üretimin uygulama esaslarına ilişkin başka bir ortak özellik ise, sözleşmelerin denetimine ilişkindir. Gerçekten de, *The Packers & Stockyards Act* hükümlerine göre, sözleşmenin uygulanması sırasında üreticilerin, sözleşmenin diğer tarafı olan firmalarla karşılaştığı sorunların bu konuda oluşturulmuş idarelere şikâyette bulunma imkânları bulunmaktadır. Anılan şikâyetlerin kaynağını ise, sözleşmede yer alan "haksız şartlara ilişkin uygulamalar" oluşturmaktadır. Kanunda, şikâyet edilebilecek hususlar, "ödeme problemleri", "diğer haksız ve aldatıcı uygulamalar" ve "tekel uy-

gulamaları" dır (PSA, Sect. 409). Uygulamada ise, sözleşmenin erken feshi, girdilerin hileli olarak kullanılması, firmalar tarafından üretici masraflarına yapılan müdahaleler, firmaların sözleşme bedelini ödememesi gibi hususların da haksız sözleşme şartlarına yol açabileceği kabul edilmektedir.

Sözleşmeli tarım uygulamalarının değişik ülkelerde farklı şekillerde uygulanıyor olması, bu konuda kabul edilen hukuki düzenlemelerin de farklı şekillerde ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır. Bu farklılıklar, tarımsal üretim sözleşmesi konusunda ortak esasların belirlenmesini de güçleştirmektedir. Ancak bu konuda yapılan çalışmalar ve özellikle FAO tarafından yapılan tavsiyelerde firmalar ile üreticiler arasında sözleşmeli tarımsal üretimin ana esaslarını belirleyen tarımsal üretim sözleşmesinde bazı asgari şartların bulunması gerektiği kabul edilmektedir.

Bu şartlardan ilki tarımsal üretim sözleşmesinin, o ülkede sözleşmeler hukuku için geçerli olan minimum kanuni geçerlilik şartlarını taşımasıdır. Bir sözleşmenin minimum kanuni geçerlilik şartları ise, her bir ülkenin benimsediği hukuk sistemine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Öncelikle, bir sözleşmenin taraflar arasında hukuki anlamda bağlayıcı olabilmesi ve taraflar arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklarda hukuki menfaatlerin zedelenmemesi için yazılı olarak yapılması şarttır. Bu bakımdan tarımsal üretim sözleşmesinde de, sözleşmenin taraflar arasında bağlayıcı bir şekilde dava edilebilir olması ve özellikle üreticinin menfaatlerinin zedelenmemesi için yazılı olarak yapılması şarttır. Aksi takdirde, sadece sözlü olarak yapılan sözleşmeler, hukuki anlamda geçerli olmakla birlikte, taraflar arasında bağlayıcılık konusunda bir garanti sağlamaz. Bunun dışında, tarımsal üretim sözleşmesinin taraflar arasında imzalandıktan sonra, noter veya diğer bir onay makamı niteliğindeki kamu kurumu tarafından onaylanarak resmîyet kazandırılması bu modelin amacına daha uygun düşeceği kabul edilmektedir.

Tarımsal üretim sözleşmesi bakımından kabul edilen diğer bir şart, sözleşmede, sözleşmenin taraflarının açıkça belirtilmesidir. Sözleşmeyi imzalayan tarafların, alıcı-satıcı, üretici-işleyici, tedarikçi-müşteri mi olduğu hususları açıkça belirtilmelidir.

Sözleşmede bulunması gerekli başka bir şart ise, sözleşmenin konusunu oluşturan ürün veya ürünlerin kalite ve miktarına ilişkin kriterlerin de sözleşmede mutlaka yer alması şarttır. Üretici tarafından yetiştirilecek ürünlerin kalite ve miktarının üretici ile sözleşmenin diğer tarafını oluşturan firmalar arasında anlaşmazlıklara yol açmaması için sözleşmede ayrıntılı olarak düzenlenmesi gerekir. Yine sözleşmede yer alması gereken diğer bir husus da sözleşme konusu ürünlerin alıcı firmaya teslim tarihinin tespit edilmesi-

dir. Teslim tarihi, sözleşmenin en önemli unsurları arasında yer almakta olup, özellikle sözleşmeli tarımsal üretimden beklenen amaçların gerçekleşmesinde de büyük bir öneme sahiptir.

Tarımsal üretim sözleşmesinde yer alması gereken diğer önemli bir husus fiyat ve diğer finansal konulardır. Taraflar sözleşmede, ürünün alım fiyatını, alıcının üstlenmiş olduğu bütün ödemeleri ve ayrıca bu borçların ifa zamanının herhangi bir duraksamaya veya anlaşmazlığa yol açmayacak şekilde açıkça belirlemeleri gerekir. Aynı şekilde, tarafların bu sözleşme ile üstlendikleri diğer borçları ile özel olarak üstlendikleri hak ve sorumlulukları da sözleşmede açıkça yer almalıdır.

Tarımsal üretim sözleşmesinden beklenen amaçların gerçekleşmesi ve öncelikli olarak üreticinin de korunmasını sağlamak için sözleşmede yer alması gereken diğer bir unsur, uyuşmazlıklara uygulanacak hukuk kurallarının seçimidir. Özellikle yabancı unsur içeren tarımsal üretim sözleşmelerinde, uygulanacak hukuk kurallarının tespit edilmemesi, hem üretici hem de sözleşmenin karşı tarafını oluşturan kişi veya kuruluşlar bakımından olumsuz sonuçlar doğurabilecektir. Uygulanacak hukuk kurallarının seçimi bakımından önemli olan diğer bir husus da, taraflar arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümünde uygulanabilecek alternatif çözüm yollarının tespiti esaslarıdır.

4. SONUÇ

Sözleşmeli tarımsal üretim, gerek ekonomik, gerek hukuki gerekse teknik anlamda hangi şekilde nitelenirse nitelensin, bu modelin değişik ülkelerdeki uygulama şekillerinden çok; bunun uygulanması gerekçeleri, Türkiye için daha fazla önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde üretimin planlanması, organik üretimin yaygınlaştırılması ve en önemlisi de tarımsal ürünlerin pazarlama yollarının açılması gerekçeleri uygulanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise, bir yandan üreticilerin tarım kesiminde tutulması, bir yandan da yüksek standart ve kalitede üretimin teşvik edilmesi amaçları ön planda yer almaktadır. Bu nedenle, sözleşmeli üretimle ilgili hukuki düzenlemeler de, bu modelin uygulanması amaçlarına paralel düzenlemeler içermektedir. Bu bakımdan sözleşmeli üretimin hukuki yönden ele alınmasında, ortaya çıkan farklılıkların, ilk aşamada Türk hukuku için pek de önemli olmadığını söylemek mümkündür.

Türk hukukunda sözleşmeli üretimle ilgili yapılacak hukuki düzenlemelerde gelişmiş veya gelişmekte olan diğer ülkelerdeki uygulamaların örnek alınmasından çok; Sözleşmeli üretim Türk tarımında niçin ve hangi amaçlar-

la uygulanmalıdır? sorusunun cevaplarına uygun, gelişmiş denetim mekanizmaları ile etkili şekilde uygulanabilir, taraflar arasındaki menfaatler dengesine uygun ve genel Türk Hukuk sistemine aykırı nitelikler taşımayan Kanuni düzenlemelerin yapılması daha isabetli bir çözüm tarzı olacaktır.

Kaynaklar

- Aral, F. 2007. Türk Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, 7. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Eaton, C. and Shepherd, A. W. 2001. Contract Farming Partnerships For Growth, FAO Agricultural Services Bulletin N. 145, Rome.
- Kunkel, P. L. and Larison, S. T. 1998. Agricultural Production Contracts, (www.flaginc.org).
- Rehber, E. 1998. Sözleşmeli Tarım Üzerine Bir Değerlendirme, Tarım Ekonomisi Dergisi, S. 3, s. 23-37, İzmir.
- Roth, R. I. 1992. Making Complaints Under The Packers and Stockyards Act: A Poultry Grower's Guide, (www.flaginc.org).
- Runsten, D. and Key, N. 1996. Contract Farming in Developing Countries: Theoretical Aspects and Analysis of Some Mexican Cases, Rome.